

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ/HAIGAZIAN UNIVERSITY
Հայկական Սփիւռքի Ուսումնասիրութեան Կեդրոն
Armenian Diaspora Research Center
Հայկական Սփիւռք Ա./ARMENIAN DIASPORA I

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆԴՐՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ
ՏԱՐԱԾԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ
ԱՐԴԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Գիտաժողովի Նիւթեր
(15-17 Մայիս 2013)

Խմբագրեց
Անդրանիկ Տազէսեան

Haigazian University Press
Պէյրուք 2014

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՐԽԻԻՆԵՐԸ. ԿԱՏԱՐՈՒԱԾ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ ԵՒ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ

ՎԱՉԷ ԲՐՈՒՏԵԱՆ
vproodian@gmail.com

Որեւէ կազմակերպութիւն, որ կը գործէ՝ արխիւ կ'արտադրէ: Աշխատանքի համար որոշում կը կայացուի՝ կ'արձանագրուի, կը բանաձեւուի: Կատարուած աշխատանքին համար հաշուետուութիւն կը կատարուի՝ այս եւս կ'արձանագրուի: Երբ գրաւոր կապեր կը մշակուին՝ նամակագրութիւն են., արդէն արխիւ են: Արձանագրութիւնը, որ կը պահուի, իբրեւ ապացոյց ու փաստ ունենալու ներքին տրամաբանութեամբ է որ կը պահուի:

Քաղաքական կազմակերպութեան մը համար շատ աւելի կը շեշտուի արխիւ պահելու տրամաբանութիւնը, որովհետեւ գրաւոր խօսքը ունի իր ուժը եւ արժէքը: Անիկա մնայուն է, եւ իբրեւ այդպիսին՝ ներկայի համար ուղեցոյց է, իսկ ապագային համար՝ ուսումնասիրութեան նիւթ, փաստաթուղթ, որ վաւերականութիւն կու տայ հաղորդուող տուեալին:

Հետեւաբար, բնաւ զարմանալի չէ, որ որեւէ կազմակերպութեան նման, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը (ՀՅԴ) եւս արխիւ պահած է: Իր հիմնադիրներէն Ստեփան Զօրեան (աւելի ծանօթ՝ իր ծածկանունով, Ռոստոմ՝ 1867-1919), տակաւին 1890ականներուն, երբ կուսակցութեան ղեկավար գերագոյն մարմիններէն Արեւմտեան Բիւրօն կը գտնուէր ժընեւ, կուսակցութեան օրգան *Ղրօշակի* խմբագրատան մէջ, սկսած էր համախմբել-մէկտեղել նորակազմ կուսակցութեան արխիւները՝ գլխաւորաբար նամակներ, շրջաբերականներ, կազմակերպական շրջաններէ կամ գործիչներէ զեկուցումներ եւ զանազան ժողովներու ատենագրութիւններ: Նոյնն էր պարագան նաեւ Արեւելեան Բիւրոյին, որ կը գտնուէր Թիֆլիս,

ինչպես նաև կուսակցության շրջանային մարմիններուն համար:

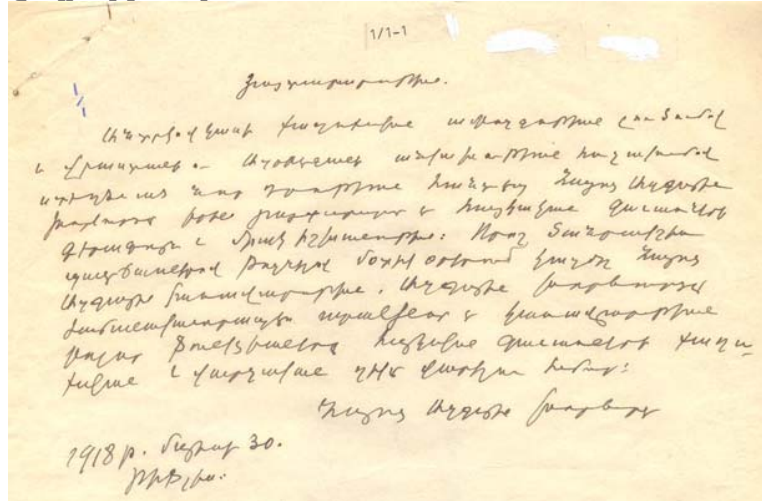
Յետագային, երբ կուսակցության կազմակերպական կառույցը փոփոխության ենթարկուեցաւ եւ երկուքի փոխարէն ունեցաւ մէկ գերագոյն, գերադաս մարմին, այդ մարմինն (Բիւրօ) մօտ կեդրոնացան հիմնական արխիւները (1923էն սկսեալ):

Ներկայիս եւ երկար տասնամեակներէ ի վեր (1949-1950) ՀՅԴ արխիւները հաւաքուած են եւ կը գտնուին Մ. Նահանգներու Պոսթըն քաղաքին մէջ, *Հայրենիք* թերթի խմբագրատան շէնքին ներքնայարկը, շատ ապահով եւ յատկապէս այդ նպատակին համար կառուցուած պահեստարանի մը մէջ:

Հայաստանի Հանրապետության խորհրդայնացումէն ետք, դաշնակցական գործիչներու եւ մտաւորականներու գրաւոր խօսքը ունէր երկու հիմնական տպագիր բեմ: Առաջինը՝ *Դրօշակ* թերթն էր, որ 1925ին սկսաւ վերահրատարակուիլ Փարիզի մէջ, իսկ երկրորդը՝ *Հայրենիք* օրաթերթին զուգահեռ հրատարակուող նոյնանուն ամսագիրն էր Պոսթընի մէջ:

Հայրենիք ամսագրին մէջ էր որ լոյս կը տեսնէին յուշագրական, գաղափարաբանական, գրականագիտական ու զուտ գրական գործեր՝ անուանի մտաւորականներու կողմէ: Նուազ տարողութեամբ ալ *Դրօշակի* մէջ լոյս կը տեսնէին յուշագրական գործեր: Ձեռով մը, *Հայրենիք* ամսագիրը դարձած էր ՀՅԴի ու անոր յարող մտաւորականութեան մտքի արգասիքի հիմնական տպագիր բեմը: Հետեւաբար, զարմանալի չէ, որ յետագային Պոսթընի մէջ կեդրոնացուեցան ՀՅԴ արխիւները: Այս նիւթերը, ինչպէս վերը ըսուեցաւ, կը պարունակեն ոչ միայն զուտ կազմակերպական բնոյթ ունեցող փաստաթուղթեր եւ վաւերաթուղթեր, ինչպէս Բիւրօներու նիստերու եւ Ընդհանուր Ժողովներու ատենագրութիւններ եւ որոշումներ, շրջաբերականներ, դատական ու հաշուական զեկուցագրեր, կազմակերպական շրջաններու քառամեայ տեղեկագիրեր, այլ նաև հայ եւ օտար կազմակերպութիւններու ու պետական շրջանակներու հետ

յարաբերութեանց առնչուող նամակներ, մտաւորականներու կողմէ յղուած նամակներ, գործիչներու եւ ֆետայիներու յուշագրութիւններ են.:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետութեան Հռչակագիրը

Պոսթընի արխիւներու պահեստին մէջ կը գտնուին նաեւ Հայաստանի Հանրապետութեան արխիւները, ներառեալ՝ անկախութեան քանի մը տողանի հռչակագիրը, 1918 Մայիս 30 թուակիր որ կը կրէ 1-1-1 կարգաթիւը: Այս բաժինին մէջ կը գտնուին պետական արխիւներ՝ վարչապետական եւ նախարարական որոշումներ, դեսպանական զեկուցագրեր, դիւանագիտական բազմալեզու նամակներ, զինուորական քարտէսներ են.:

ԱՆՅԵԱԼԻ ԵՒ ՆԵՐԿԱՅԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ

Անցեալին արխիւներու դասակարգումի կամ դասաւորման աշխատանքներու պատասխանատուութիւնը ստանձնած են Սիմոն Վրացեան (1882-1969), Աբրահամ Գիլիսանդանեան (1875-1946), Վահան Նուասարդեան (1888-1956), իսկ աւելի ուշ՝ Հրաչ Տասնապետեան (1928-2001), Ժիրայր Լիպարիտեան (1945) եւ Թաթուլ Սոնենց-Փափագեան (1928):

Դասակարգումի եւ ցուցակագրումի հիմնական աշխատանքները կատարուեցան 1970ականներէն մինչեւ 1990ականներու կէտերը:

Այսպէս, մէկ առ մէկ ցուցակագրուած եւ ցանկագրուած են մինչեւ 1924 թուականը ընդգրկող բոլոր արխիւային նիւթերը, ներառեալ՝ Հայաստանի Հանրապետութեան արխիւները: Իւրաքանչիւր արխիւային նիւթ կը կրէ յատուկ կարգաթիւ (call number), ինչպէս գրադարանի մը գիրքերը:

Այս նիւթերու ցուցակները, մեքենագրուած ձեւով, կը բաղկանան 28 մեծադիր հատորներէ: Ցուցակները կը նշեն փաստաթուղթին բնոյթը (նամակ, զեկուցում, ատենագրութիւն եւն.), թուականը, հեղինակը, որու ուղղուած է, քանի՞ էջ եւ ի՞նչ նիւթ կ'առնչուի:

1980-90ականներուն, դասակարգուած բոլոր արխիւային նիւթերը *մայքրոֆիլմի* նկարուեցան, որպէսզի կարելի ըլլայ զանոնք ապահով ձեւով տրամադրելի դարձնել ակադեմական ուսումնասիրողներու: Ներկայիս, այս բոլոր *մայքրոֆիլմերը* եւս կը պահուին Պոսթընի արխիւներու պահեստանոցին մէջ:

Արհեստագիտութեան սրընթաց զարգացման զուգահեռ, նմանատիպ աշխատանքներ, դժբախտաբար, ինչպէս աշխարհի այլ վայրերու մէջ, մեր մօտ եւս դարձան ժամանակավրէպ: Այսօր սերունդ մը եկած է, որ *մայքրոֆիլմի* մասին նուազագոյն գաղափարն իսկ չունի: Մեզմէ շատեր մոռցած են, որ անցեալին գոյութիւն ունեցած ու գործածուած են փաստաթուղթը քանի մը օրինակով պատճենահանող սեւ կամ կապոյտ գոյնով բարակ թուղթերը: Ո՞վ կը յիշէ *սթենսիլը*: Հապա՛ գրամեքենա՛ն: Գրամեքենայ արտադրող վերջին գործարանը փակուեցաւ քանի մը տարի առաջ՝ Հնդկաստանի մէջ:

Ներկայ դարը *cyberspace*ի եւ թուային տարբերակով գործող հաղորդակցութեան դարն է: Մեր չորսկողմը ամէն ինչ թուայնացած է. *digital*: Մեր հեռատեսիլները, լսատեսողական բոլոր միջոցները, բջիջային հեռաձայնները, համակարգիչները, ամէ՛ն ինչ: Մամուլ հասկացութիւնը եւս դարձած է բազմամիտ-բազմիմաստ-բազմերես, որովհետեւ այսօր գոյութիւն ունի

Էլեկտրոնային մամուլ: Այսինքն՝ տեղեկություններու փոխանակման ոչ թե տպագիր, այլ թուայնացած համակարգ: Գիրքեր ամբողջ, կրնանք կարդալ համակարգչային պաստառին վրայ: Մեր ինքնաշարժներու շարժակները եւս կը բանին թուային հրահանգներով: Մէկ խօսքով՝ հաղորդակցութեան ամբողջ աշխարհը դարձած է Էլեկտրոնային, թուային: Նոյնիսկ հայերէն լեզուն հարստացած է նոր բառաշերտով, ինչպէս՝ կայքէջ, համացանց, վերբեռնել եւն.:

ԱՐԽԻԻԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐ

ՀՅԴ Արխիւներու Հիմնարկի առաջին հեռահաս ծրագիրը եղաւ *մայքրոֆիլմ* վերածուած նիւթերու թուային տարբերակը ունենալ: Այս նպատակին համար, գնուեցաւ յատուկ եւ մասնագիտական գործիք մը, որ 12 *megapixel* յատակութեամբ կը նկարէ արխիւները էջ առ էջ ու կը փոխանցէ համակարգիչի շտեմարանին:

Արխիւներու Հիմնարկի կարողական պայմաններուն բերումով, այս աշխատանքը կը տարուի կիսաժամ դրութեամբ: Ցարդ այս ձեւով նկարուած է աւելի քան 50,000 էջ արխիւային նիւթ: Նկարուելէ ետք, տակաւին, թեքնիք աշխատանք կը տարուի նկարուած նիւթերը աւելի յստակ եւ ընթեռնելի դարձնելու համար:

Ձուգահեռաբար, ցուցակները եւս սկսանք համակարգիչի անցընել՝ *excel* դրութեամբ: Ծրագիրը այն է, որ նկարուած նիւթերն ու *excel* ցուցակները համարկուին, փնտոտուքի դրութեամբ օժտուին, որպէսզի ուսումնասիրութիւն կատարող ակադեմականին համար դիւրանայ տուեալ նիւթի մասին փաստաթուղթ գտնելը: Այս նպատակին համար, արդէն իսկ մշակուած է համակարգչային յատուկ ծրագրի մը նախագիծը:

Արխիւներու Հիմնարկին երկրորդ անմիջական քայլը եղաւ արխիւներուն մասին ծանօթացման վաւերագրական ժապաւէնի մը պատրաստութիւնը, բան մը որ իր տեսակին մէջ աննախընթաց երեւոյթ էր: Արհեստավարժ ֆիլմ պատրաստող, հանգուցեալ Հրայր Տէր Գրիգորեան սիրայօժար կատարեց

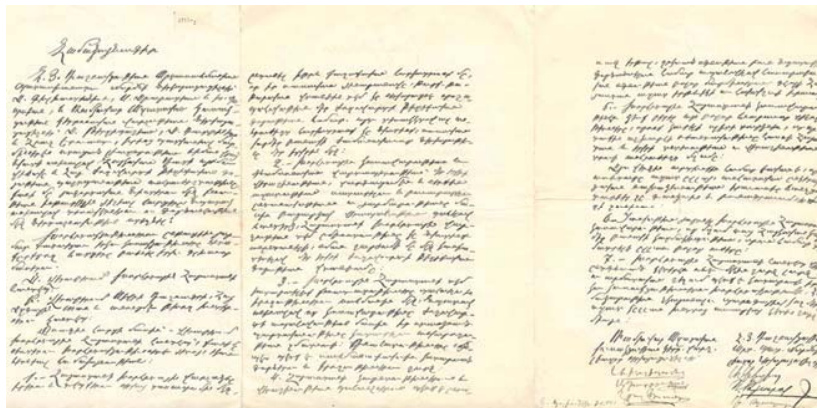
բոլոր նկարահանումները, սակայն իր վաղահաս մահուան պատճառով աշխատանքը իր լրումին հասցուց արհեստավարժ Էսո Նահապետեան: Մօտաւորապէս 1000 DVDներ բաժնեցինք այս ծրագրով, ու ապա զայն զետեղեցինք մեր կայքէջին վրայ, այս ձեւով օգտագործելով *cyberspace*-ի, թուային արհեստագիտութեան առաւելութիւնները:

Երրորդ քայլը՝ ամսական լրատուի մը տարածումն էր: Օգտագործելով Արխիւային Հիմնարկի տրամադրութեան տակ եղած քանի մը հազար *իւէյլ*ներու հասցէները, ամսական դրութեամբ լրատուներ ուղարկեցինք: Իրաքանչիւր ամիս, առինք հետաքրքրութիւն ներկայացնող փաստաթուղթ մը, զայն նկարեցինք, ու անոր համապատասխան բացատրութիւններ կցելով, ցրուեցինք մեր ցանկի հասցէներուն: Այս նիւթերու կարգին էին.- 1) ՀՅԴաշնակցութեան եւ Իթթիհատ Կուսակցութեան միացեալ շրջաբերականը, 1909ին ստորագրուած, 2) Քրիստափոր Միքայէլեանի նամակներէն նմուշ մը, 3) 1918 Մայիս 28ի անկախութեան յայտարարագիրը, 4) ՀՅԴաշնակցութիւն-Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն համաձայնագիրը (ստորագրուած՝ Դեկտեմբեր 1921ին), 5) Համաստեղի եւ Երուխանի նամակներէն նմուշներ են.:

Չորրորդ քայլը կայքէջի մը ստեղծումն էր (<http://arfarchives.org>), որուն համար թեքնիք եւ պատկերացումի առումով լուրջ ներդրում ունեցան մասնագէտ եւ արուեստագէտ Ժիրայր Պէօճէքեան եւ Հերի Որբերեան: Այս կայքէջին վրայ զետեղեցինք մեր լուսանկարներու արխիւէն անտիպ լուսանկարներ, մեր բոլոր ամսական լրատուները, Արխիւներու Հիմնարկին առնչուող լուրեր, Արխիւներու Հիմնարկի հրատարակչական աշխատանքներուն մասին տեղեկութիւններ են.:

ԱՐԽԻՒՆԵՐՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Արխիւը յաւելեալ արժէք կը ստանայ եւ բուն նպատակին կը ծառայէ երբ օգտագործելի վիճակի մէջ է:

ՀՅԴ-ՌԱԿ Համաձայնագիրը

Երբ կը խօսինք մինչեւ 1924ի արխիւներու դասակարգումին մասին, կը խօսինք հարիւրհազարաւոր ու նոյնիսկ միլիոնի հասնող էջերու մասին:

1930ականներուն արդէն, կազմակերպական որոշումով, սկսան հրատարակուիլ արխիւային նիւթեր: 1934 Յուլիսին, Պոսթընի *Հայրենիք* ամսագրին մէջ, Սիմոն Վրացեանի խմբագրութեամբ սկսան լոյս տեսնել գործիչներու նամակներ, ժողովներու որոշումներ, Սարգիս Կուկունեանի (1863-1913) եւ Խանասորի (1897) արշաւանքներուն մասին նիւթեր, Սուլթան Համիտի (1842-1918) պատուիրակներ Յարութիւն եւ Տրդատ Տատեաններու հետ բանակցութեանց առնչուող փաստաթուղթեր (1898ականներ): Յետագային այս նիւթերը լոյս տեսան «Դիւան Հ.Յ.Դաշնակցութեան» անունին տակ, երկու հատորով՝ 1934ին եւ 1938ին¹: Նման նիւթեր 1933-38ի միջեւ լոյս տեսած են նաեւ Փարիզ հրատարակուող *Վէմ Ամսագիր*ին մէջ, դարձեալ Վրացեանի խմբագրութեամբ:

Համաշխարհային Բ. Պատերազմին պատճառով, երկարատեւ կանգ առաւ արխիւային նիւթերու հրատարակման գործը՝ մինչեւ 1962 երբ Վրացեան լոյս ընծայեց *Հին Թղթեր Նոր Պատմութեան Համար* հատորը², իսկ 1965ի Ապրիլէն սկսեալ, *Հայրենիք Ամսագիր*ին մէջ սկսան լոյս տեսնել ՀՅԴ Պատասխանատու Մարմնի, Պուլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէի

այն գրութիւններն ու նամակները, որոնք կ'առնչուէին 1915ի Ցեղասպանութեան:

ՀՅԴ Բիւրոյի որոշումով, արխիւներու հրատարակութեան աշխատանքը վերսկսաւ 1960ականներու վերջերուն, տրուած ըլլալով որ անհրաժեշտ էր յատկապէս հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարի 1890-1921 տարիներու իրադարձութեանց վրայ լոյս սփռող արխիւային նիւթերը հրատարակել: Այս ծիրէն ներս, 1970ականներուն լոյս տեսան արխիւային նիւթեր պարունակող «Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար» խորագրեալ առաջին երեք հատորները³: Ներկայիս ան գիրքերու ամբողջ շարք մը կը կազմէ. հերթական՝ Թ. հատորը լոյս տեսած է 2012ին:

Առաջին չորս հատորները խմբագրած է Հրաչ Տասնապետեան, իսկ յաջորդող 5 հատորներու խմբագիրն է Երուանդ Փամպուքեան: Այս հրատարակութիւնները ժամանակագրական շարքով կը հասնին մինչեւ 1911:

Հայրենիքի շէնքը ուր կը գտնուի ՀՅԴ Արխիւներու Հիմնարկը

Բոլոր հատորները, բայց մանաւանդ վերջին հինգը, ունին գիտական լուրջ արժէք: Հետեւեալ պատճառներով.-

Ա.- Լոյս ընծայուած արխիւային նիւթերը խմբուած են ըստ նիւթի: Իւրաքանչիւր խումբի կը նախորդէ խմբագիրին կողմէ գրուած պատմական անհրաժեշտ լուսաբանումներու բաժին

մը՝ ժամանակին եւ տիրող կացութեան ու դէպքերուն մասին, որպէսզի ընթերցողը կարենայ իրենց պատմական համապատասխան ու հարազատ պարունակին մէջ տեսնել տուեալ արխիւային նիւթերը:

Բ.- Տրուած ըլլալով, որ ՀՅԴն հիմնական դերակատար էր հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարին մէջ, բռնակալութեան եւ պետական հետապնդումի պայմանները որոշ գաղտնիացում-զգուշաւորութիւն մը պարտադրած են հաղորդակցման միջոցներուն եւ նամակներու բովանդակութեան: Հետեւաբար, նամակագրութեանց կամ զեկուցումներուն մէջ, տեղանուններու եւ անձնանուններու համար գործածուած են կեղծանուններ եւ ծածկանուններ: Օրինակի համար, չէ՛ ըսուած Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէ, այլ այդ բառակապակցութիւնը փոխարինուած է «Վիշապ» բառով: Չէ՛ ըսուած Ալեքսանդրապոլի Կեդրոնական Կոմիտէ, այլ՝ «Քար»: Քրիստափոր Միքայէլեան իր անունը չէ՛ ստորագրած իր նամակներուն տակ, այլ ստորագրած է «Էլլէն»: Աւետիք Իսահակեան գործածած է «Հայ Գուսան» ծածկանունը: Հետեւաբար, երբ պատմաբան մը նայի Արխիւային Հիմնարկի փաստաթուղթային բնագիրներուն, կրնայ քիչ բան հասկնալ, եւ հարցումներու պատասխաններ գտնելու փոխարէն, կրնայ գտնուիլ աւելի մեծ հարցումներու դէմ յանդիման: Սակայն հրատարակութիւններուն մէջ, տողատակի ծանօթագրութիւններով տրուած են այս բոլոր ծածկանուններուն անհրաժեշտ բացատրութիւնները: Նաեւ, իւրաքանչիւր հատորի վերջաւորութեան, տրուած են տեղանուններու եւ անձնանուններու ցուցակները:

Գ.- Կարգ մը արխիւային նիւթեր ուղղակի ծածկագիր են: Հրատարակութիւններուն մէջ սակայն, այդ հարցը եւս լուծուած է:

Կրկնելու գնով ըսենք, որ երբ կը խօսինք գէթ մինչեւ 1924ի արխիւային նիւթերուն մասին, կ'ակնարկենք քանի մը հարիւրհազար կամ շուրջ մէկ միլիոն էջի հասնող արխիւային փաստաթուղթերու: Գործնականօրէն կարելի չէ այս բոլորը էջ առ էջ հրատարակել: Անհրաժեշտ է նախապատուութեան

գաղափարով առաջնորդուիլ: Այս ծիրեն ներս, բնականաբար, ռազմավարական արժեք ունեցող նիւթերն են, որոնք առաջնահերթ են: Առաջնահերթութիւն տրուած է.-

1) ՀՅԴ Ընդհանուր Ժողովներուն, ուր տրուած են համապատասխան որոշումներ՝ քաղաքական վարքագիծի, գործելակերպի, գաղափարական սկզբունքներու մասին են.: Հետեւաբար, լոյս ընծայուած արխիւային նիւթերու մեծ մասը Ընդհանուր Ժողովներու թղթածրարներն են: Այս թղթածրարները կը պարունակեն ատենագրութիւններ, լիազօրագրեր, շրջաններու զեկուցումներ, դատական նիւթեր եւ յարակից վաւերաթուղթեր:

2) Ասոնց կողքին նաեւ լոյս ընծայուած են մեծ քանակութեամբ այլ նիւթեր, ինչպէս՝ ուսանողական միութիւններու եւ Ընկերվար Միջազգայնականի հետ յարաբերութիւններու առնչուող փաստաթուղթեր:

3) Շրջաններու զեկուցումներու, յատկապէս՝ այսօրուան հասկացողութեամբ Արեւմտահայաստանի զանազան շրջաններու զեկուցումները, որոնք յղուած են Ընդհանուր Ժողովներուն: Այս զեկուցումները կը պարունակեն հսկայ քանակութեամբ տեղեկութիւններ՝ տուեալ շրջանի բնակչութեան, զիւղերու թիւի, դպրոցներու, կազմակերպական ցանցի եւն.ի մասին: Օրինակի համար, Տիգրանակերտի Կեդրոնական Կոմիտէի տեղեկագրին մէջ կը կարդանք, որ տեղւոյն Ս. Կիրակոս Վարժարանի աշակերտութեան թիւը 600ի շուրջ է:

Եւ վերջապէս, հրատարակուած արխիւները ոչ միայն պատմաբաններու, այլ նաեւ լեզուաբան-բանասէրներու համար կարեւոր տեղեկութիւններ կը պարունակեն: Ասոնց միջոցով կարելի է ուսումնասիրել մօտաւորապէս 100 տարի առաջ գործածուած հայերէնը: Գրիգոր Զօհրապի կամ Մեծարենցի լեզուն սքանչելի է, սակայն կարեւոր է գիտնալ, որ համեստ կրթութիւն ստացած դաշնակցական գործիչի մը լեզուն ի՛նչ առանձնայատկութիւններ ունեցած է, ըլլա՛յ արեւելահայերէնի, ըլլա՛յ արեւմտահայերէնի առումով: Եւ դեռ, այս փաստաթուղթերը կրնան նաեւ ընկերաբանական

ուսումնասիրության նիւթ դառնալ՝ իբրև ատենի մտայնութեանց դրսևորում ենն.:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Եզրափակելու համար, պէտք է անգամ մը եւս հաստատել, որ ՀՅԴ Արխիւային Հիմնարկի արխիւներու խնդրով հաշուի առնուած են թէ՛ cyberspaceի ու արդի արհեստագիտութեան ընձեռած դիրութիւնները եւ թէ՛ դասական նկատուող հրատարակչական մարզը: Այս բոլորը մեզի համար կը ստեղծեն լուրջ մարտահրաւերներ: Դժբախտաբար սակայն, Արխիւային Հիմնարկի ներկայի նիւթական եւ մարդուժի պայմանները չեն թոյլատրեր որ այս աշխատանքները ամբողջական թափով ընթանան (բացի հրատարակչական բաժինէն), որովհետեւ Արխիւային Հիմնարկը պետութիւն չէ, չունի նաեւ պետական հովանաւորութիւն, ուստի եւ զուրկ է պետական միջոցներէ: Իսկ նման աշխատանք մը ամբողջական թափով յառաջ տանելու համար համապատասխան միջոցներու կարիքը կայ: Սակայն, աշխատանքը սկսած է, մնացածը միայն ժամանակի ու միջոցներու հարց է:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Դիւան Հ.Յ. Դաշնակցութեան. Յաւելուած «Հայրենիք» Ամսագրի, Հտր. Ա., Հրատ. ՀՅԴ Ամերիկայի Կեդրոնական Կոմիտէի, Պոսթըն, 1934, 396 էջ եւ՝ Դիւան Հ.Յ. Դաշնակցութեան. Յաւելուած «Հայրենիք» Ամսագրի, Հտր. Բ., Հրատ. ՀՅԴ Ամերիկայի Կեդրոնական Կոմիտէի, Պոսթըն, 1938, 464 էջ:
- ² Սիւնն Վրացեան, *Հին Թղթեր Նոր Պատմութեան Համար*, Պէրոյթ, Տպ. Մշակ, 1962, 381 էջ:
- ³ *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Ա. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. Հրաչ Տասնապետեան, Պէրոյթ, Տպ. Համազգային, 1972, 302 էջ; *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Բ. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. Հրաչ Տասնապետեան, Պէրոյթ, Տպ. Համազգային, 1973, 348 էջ; *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Գ. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. Հրաչ Տասնապետեան, Պէրոյթ, Տպ. Համազգային, 1976, 358 էջ; *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Դ. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. Հրաչ Տասնապետեան, Պէրոյթ, Տպ. Համազգային, 1982, 384 էջ; *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Ե. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. եւ ծանօթ. Երուանդ Փամպուքեան, Պէրոյթ, Տպ.

Համագրային, 2007, 528 էջ; *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Զ. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. եւ ծանօթ.՝ Երուանդ Փամպուքեան, Պէյրութ, Տպ. Համագրային, 2010, 560 էջ; *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Է. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. եւ ծանօթ.՝ Երուանդ Փամպուքեան, Պէյրութ, Տպ. Համագրային, 2010, 384 էջ; *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Ը. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. եւ ծանօթ.՝ Երուանդ Փամպուքեան, Պէյրութ, Տպ. Համագրային, 2011, 494 էջ; *Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար, Թ. Հտր.*, հրտ. պատր., խմբ. եւ ծանօթ.՝ Երուանդ Փամպուքեան, Պէյրութ, Տպ. Համագրային, 2012, 560 էջ:

Առաջին չորս հատորները վերահրատարակուած են յաջորդաբար 1984ին, 1985ին եւ 2007ին:

THE ARCHIVES OF THE ARMENIAN REVOLUTIONARY FEDERATION (ARF):
WORK CONDUCTED AND PROSPECTS
(Summary)

Vatche Proodian
vproodian@gmail.com

The author details how the ARF archives, based in Watertown Massachusetts were started in the 1890s by Rostom, one of the founders of the Party, how they took shape, grew, and reached their current status.

Proodian describes the rich content of the archives and narrates the efforts conducted to preserve the materials by sorting, listing and describing all the materials pertaining to the years up to 1924. The next step has been to microfilm these materials during the 1980s and 1990s. He notes, however, that currently microfilm is outdated and digitizing is the safest means of preservation. Information technology also enables the researcher to use search-engines in locating needed materials. Proodian stresses that policies of making archive materials accessible have been adopted; however, due to shortage of labor the process is moving slowly but steadily.

The author, however, notes that, on the other hand, some important materials of the archive which date from before 1911, have been published in a series of books called *Nuter Hay Heghapokhagan Tashnagsutyanyan Badmutyan Hamar*. Of these, so far 9 volumes have been published.